

שאל מחזור, שופר ונאנס – 1197

חפץ חיים – אהבת חסד חלק ב פרק כב

וכ"ז דיברנו לענין שאלת כלים ושאר חפצים שהוא טובה רק על חיי הזמן וכ"ש שמצוה להשאל ספר לחבירו ללמוד בו שמטיב עמו בזה לנצח וזכותו וצדקתו יהיה ג"כ עבור זה לנצח כמו שאמרו חז"ל על הכתוב הון ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד זה הכותב ספרים ומשאילן לאחרים ודבר זה הוא בכלל מצות החזקת התורה ג"כ ומקבל עבור מצות החזקה ברכה מאת הש"י כמו שאמרו חז"ל:

רמב"ם הלכות שאלה ופקדון פרק א' הלכה א'

השואל כלים או בהמה וכיוצא בהן משאר מטלטלין מחבירו ואבד או נגנב אפילו נאנס אונס גדול כגון שנשברה הבהמה או נשבית או מתה חייב לשלם הכל שנאמר וכי ישאל איש מעם רעהו וגוי ונשבר או מת בעליו אין עמו שלם ישלם, בד"א כשנאנס שלא בשעת מלאכה, אבל אם שאל בהמה מחבירו לחרוש בה ומתה כשהיא חורשת ה"ז פטור, אבל אם מתה קודם שיחרוש בה או אחר שחרש בה או שרכב עליה או דש בה ומתה כשהיא דשה או בשעת רכיבה ה"ז חייב לשלם וכן כל כיוצא בזה, וכן השואל בהמה מחבירו לילך בה למקום פלוני ומתה תחתיו באותה הדרך, או ששאל דלי למלאות בו ונקרע בבור בשעת מלוי, או ששאל קרדום לפצל בו עצים ונשבר בעת שפצל בו מחמת הבקוע וכל כיוצא בזה, ה"ז פטור שלא שאל אלא לעשות בו מלאכה זו והרי לא שינה.

אם השופר התבקע תוכ"ד תקיעה מה הדין ? אם המחזור נפל תוכ"ד תפילה ונקרע ?

שו"ת מהרי"ל החדשות סימן קעה

לענין שאילתא דשאינא קדמך אם לשלם הספרים שהשאלתי (=ששאלתי) הואיל ונאבדו במכת מדינה ? וכתבת שפטרו מהרי"י ומחר"א השואלים בשעת השריפה, איני בא לחלוק על רבו' הגדולים כי לא ירדתי לפליגי (הגדולים) [בגדולים] בו. איני מבין מאיזה טעם פטרו מכח מכת מדינה... שואל דכל ההנאה שלו וחייב בכל אונסים גדולים בר ממיתה מחמת מלאכה ואפי' בשבוייה בלסטים מזויין, מאיזה טעם יפטר... מטלטלין השואלים אין שום טענה לפטור השואל וכ"ש מעות שלית דמלוה להוצאה ניתנה ולא הדרה בעינו ככלי' דמחייב הלואה בכל אונסים....

מוריה, שיז – שי תשס"ד מתשובות מהרי"ל (החר"ב – החכם רבי ברוך)

אמר החר"ב שמהרי"א איגרא אמר שלדידן מי שהשאל ספר לחבירו ונאנס ממנו, לא הוי כשואל להתחייב באונסים, דמאחר שרגילים להגיה בהן, דהוי דינו כשוכר

נסה לבאר את סברתו

שו"ת הר"ן סימן יח

עוד שאלת: ראובן השאל לשמעון ספר אחד ושמעון הניח בידו ספר אחר להיות בידו משכון או זכרון כאשר נוהגים תמיד לעשות כן, ובאו גויים בביתם של ראובן ושמעון ושללו אותם הספרים עם כל אשר להם, לימים החזירו לראובן הספר ההוא אשר הוא משכון בידו, ושמעון תובע אותו שיחזיר אליו ספרו ואם אולי ימצא הוא ג"כ ספרו יחזירו לו כי לא בפשיעתו נאבד הספר, וראובן טוען כי כאשר יחזיר אליו שמעון ספרו יחזיר אליו הוא ג"כ הספר הזה, הדין עם מי. חשוב ! אילו לא היה משכון - האם השואל חייב להשיב את דמי הספר ? האם שואל יכול להתנות את החזרת המשכון כתנאי להחזרת החפץ השואל ?

תשובת הר"ן סימן יח

ובנדון השני ג"כ אפשר לומר שהדין הוא עם ראובן (=המשאיל) לפי ששמעון היה שואל גמור ומיחייב באונסים, דליכא למימר דלא ליהוי שואל מפני שהוא הניח ג"כ ספר בידו של ראובן והוא ליה כההיא דאמרינן בפי' האומנים [ב"מ פא ב] השאילני ואשאלך ש"ש זה לזה, דהתם היינו טעמא משום דאין כל הנאה שלו שהרי המשאיל ג"כ צריך לאותו דבר ולאותו כלי שהוא שואל, נמצא שגם המשאיל נהנה באותה השאלה שהוא משאיל שמחמת אותה השאלה באת לו אותה שאלה שהוא שואל, אבל בנדון זה ראובן לא היה צריך לאותו ספר של שמעון שהרי בא בשאלתך שלמשכון או לזכרון הניחו שמעון בידו, לא שהיה ראובן שואל ממנו, וכיון שכן נמצאת כל ההנאה של שמעון וחייב שמעון באונסין כדין השואל... ולפיכך יש לומר ששמעון זה חייב באונסין שהרי כל הנאה שלו, וכי תימא הני מילי בשאר אונסים אבל בזה האונס המר ונמהר אפשר לפטור בו שמעון מפני שהוא מכת מדינה שהרי גם בביתו של ראובן נכנסו השוללים כמו שבא בשאלה, וכיון שכן איכא לדמוייה לההיא דאמרינן בסוף בבא קמא [קטז ב] הגוזל שדה מחבירו ונטלוהו מסיקין, אם מכת מדינה הוא אומרים לו הרי שלך לפניך, והכא נמי מצי אמר ליה שמעון לראובן אי גבך הוה, הוה מתניס נמי כדאתניס ברשותאי ?

הא לאו מילתא היא דהתם היינו טעמא משום דמצי אמר ליה הרי שלך לפניך דקרקע אינה נגזלת, אבל שואל חייב בכולהו אונסים אפילו באותם אונסים דהוי באין בבית המשאיל כמו שבאו בביתו, דהא תלמוד במתה כדרכה שואל חייב אף על גב דאי הוה בבית המשאיל היתה מתה ג"כ דמלאך המות קטלה מה לי הכא מה לי התם וכדאמרינן בפרק המפקיד [ב"מ לו ב] הילכך בנדון זה אף על גב דאיכא למימר דאי הוה אותו ספר בבית ראובן היה נאנס ג"כ אפילו הכי שמעון חייב. אלא שאני רואה בכאן טעם אחר לפטור שמעון לפי שראובן כשהשאיל לו ספרו מצוה עבד וכדאמרינן בפרק אלו מציאות [ב"מ כט ב]

בבא מציעא דף כט: "תנו רבנן: השואל ספר תורה מחבירו הרי זה לא ישאילנו לאחר, פותחו וקורא בו, ובלבד שלא ילמוד בו בתחילה ולא יקרא אחר עמו.... מאי אריא ספר תורה אפילו כל מילי נמי ? דאמר רבי שמעון בן לקיש: כאן שנה רבי אין השואל רשאי להשאיל, ואין השוכר רשאי להשכיר. – ספר תורה איצטריכא ליה, מהו דתימא: ניהא ליה לאיניש דתיעביד מצוה בממוניה – קא משמע לן."

... ואסיקנא ספר תורה איצטריכא ליה מהו דתימא ניהא ליה לאיניש דליתעביד מצוה בממוניה קמ"ל, וכיון דמצוה קא עביד (=המשאיל עושה מצוה בכך שמשאיל ס"ת) נמצא שאין כל הנאה של שואל שאף המשאיל נהנה משום פרוטה דרי' יוסף.

(אמר המשאיל יכול לחסוך את הפרוטה של תורתך לפני גזילת פרוטה?)

הילכך כי היכי דהמלוה על המשכון קרינן ליה ש"ש משום דמצוה קא עביד כדאיתא פרק האומנין [ב"מ פב א], ושומר אבדה נמי הוי ש"ש מהאי טעמא גופיה כדאיתא בפרק הכונס צאן לדין /לדיר/ [ב"ק נו ב], הכא נמי המשאיל נהנה בדבר משום פרוטה דרב יוסף, והוה ליה כהשאילני ואשאלך דהכא נמי אין כל הנאה של שואל, הילכך **חזר שואל זה להיות ש"ש**, ולפיכך נראה לי ששמעון פטור כיון שנאנס הספר מידו וראובן חייב להחזיר לו אותו ספר שהניח שמעון בידו למשכון. האם שמעון היה פטור גם אם לא היה כאן משכון ? מתי יכול המשאיל להרוויח "פרוטה דרב יוסף" ?

חפץ חיים – אהבת חסד נתיב החסד – חלק א פרק א אות ז

ואין להקשות א"כ דמצוה להשאיל כלי לכל אדם לפי מה שכתבנו בריש הסעיף יהיה כל שואל כלי פטור מאונס דהא המשאיל נהנה משום פרוטה דרב יוסף [היינו אי איתרמי ליה למיתה ריפתא לעניא] ואין כל הנאה של שואל דיהיה חייב באונסין וכעין מה שכתב הר"ן בתשובה סימן י"ט לענין משאיל ספר לחבירו והובא בחו"מ סימן ע"ב בש"ך סקכ"ט ? י"ל דלאו מצוה גמורה היא כמו במשאיל ספר לחבירו.

אמנם אי קשיא הא קשיא בעני השואל כלי מחבירו ונאנס אצלו יהא פטור דהא ודאי מצוה גמורה להשאילו כמו שביררנו ועדיף ממשאיל ספר לחבירו ולא נמצא בדין שיחלק בשום מקום בין עשיר השואל לעני השואל ? ואולם כד נעיין היטב נמצא שלא שייך בזה לומר שהוא משתכר אז למיתב פרוטה לעני דהא מ"ט הוא פטור משום דהוא עוסק עתה במצות השאלה דחויבו משום צדקה א"כ הרי הוא נותן עתה צדקה ונמצא שאין משתכר בזה כלל. אולם לפ"ז גם דברי הר"ן קצת מוקשים דהא אמרו בגמרא [כתובות מ"ט] מאי דכתיב וצדקתו עומדת לעד זה הכותב ספרים ומשאילן לאחרים א"כ הרי זה הוא ג"כ משום צדקה ואיך שייך שהוא משתכר פרוטה דדרב יוסף.

ואולם יש לחלק קצת דהתם באמת לאו צדקה היא דאין זה בכלל די מחסורו ורק מצוה היא שיעזור לחבירו שיוכל ללמוד תורה ואסמכו חז"ל אקרא דוצדקתו עומדת לעד ומיפטר למיתב פרוטה לעני משום שהוא עוסק במצוה ע"כ שייך בזה לומר שהוא משתכר בזה משא"כ בזה שהוא בכלל די מחסורו ונחשב כמו צדקה לעני ע"כ אין שייך בזה שהוא מרויח מפני שפטור מליתן צדקה. ואעפ"כ עדיין קשה קצת דברי הר"ן דהא מצוי שהספר נפחת מעט ע"י תשמישו ומה שייך שהוא משתכר פרוטה דרב יוסף ועיין בתומים ובקצות החושן שהרבו להקשות על דברי הר"ן ועיין בנתיבות שם :

הוראות שעה פרק כ"ח עמ' ק"א

שלי? ובזמן כביר אמרתי לתרן על פי מה שראיתי
בתשיבת הרן סי' י"ט שאם השאיל ספר לחבירו
ונאנס מידו אינו חייב באונסין דהא מלוה עבד
ואין כל הנאה שלי שאף המשאיל נהנה משום
פרוטה דרב יוסף ע"ס. וא"כ בשואל אחרונ
ללית ידי מלוה הוי כמו שואל ספר ללמוד בו
דמלוה קעביר ואין כל הנאה שלו הלכך לא
משכחת לה בשואל אחרונ שיתחייב באונסין דאין
כל הנאה שלו ולא הוי שלו ולכן ממעטינן שאל
מלכס דשאלה לאחרונ מליה אי אפשר שיתחייב
באונסין מה שאין כן בשואל חמץ דלא הוי למלוה

הוראות שעה / הלוי, יוסף צבי בן אברהם / עמוד 106
הדפוס מאתאר התרומה

האם תוכל להציע סברא נגדית ?

מחנה אפרים הלכות שאלה ופקדון סימן ג

מי שהשאיל ספר לחבירו ונאנס מידו כתב הר"ן בתשו' שאינו חייב באונסין דכיון דמצוה עבד נמצא שאין כל הנאה של שואל שאף המשאיל נהנה משום פרוטה דר"י והו"ל כהשאילני ואשאיך עכ"ד.

ואני בעוני עם שאיני כדאי יש לדון בדבריו הרבה דמ"ש דהמשאיל נהנה משום פרוטה דר"י נרא' דפרוטה דר"י לא שייכא הכא, שאין המשאיל עושה מצוה בשעה שמשאיל הספר עד דנימא דאי איזדמן ליה ענייא פטור מלמיהב ליה ריפתא, אלא בשעה שלומד חבירו בספרו אית ליה מצוה לבעלים ובאותה שעה ודאי דאי איזדמן ליה עני חייב למיהב ליה דלא אמרו אלא העוסק במצוה פטור מן המצוה וכמ"ש הר"ן במסכת סוכה יע"ש... וא"כ בשואל ספר ללמוד בו לית ליה הנאה לשואל הנאת ממון דמצות לאו ליהנות ניתנו...

קצות החושן סימן עב ס"ק ל"ד

עוד יראה לענ"ד דשואל ספר אינו בדין שואל מטעם אחר, והוא משום דכיון דק"ל (ר"ה כח, א) מצות לאו ליהנות ניתנו ומהאי טעמא במודר הנאה מותר ללמדו מקרא (עיין נדרים לה, ב) ומותר לתקוע תקיעה של מצוה (ר"ה שם), וא"כ שואל ספר לא הוי נהנה... כיון דמצות לאו ליהנות ניתנו לית ליה הנאה מיניה... וא"כ הכא נמי פטור דבעינן שיהיה הנאה מיניה דשאלה עצמה (=הנאה של השואל) וכיון דמצוות לאו ליהנות...

קושיית הנתיבות על הקצות

ובספר קצוה"ח ס"ק ל"ד כתב לפטור שואל ספר מטעם דמצות לאו ליהנות ניתנו, והוא כשאלה ליראות בה דמבואר בסימן שמ"ו [סעיף י'] דפטור דממונא דאית ליה הנאה מיניה בעינן, ע"ש. ואשתמיטתיה מ"ש הט"ז ביו"ד סימן רכ"א ס"ק מ"ג דתלמוד תורה ליהנות ניתן, ע"ש. ועוד, דהא יכול ללמד מתוכו לאחר בשכר, דהא ודאי מודה הוא בשואל ספר שאינו של תורה דמיקרי ממונא דאית ליה הנאה מיניה דהוי כמשתמש בגוף החפץ, רק בלימוד תורה סובר דלאו ליהנות ניתנה, ולימוד בשכר ודאי ליהנות הוא. משא"כ ליראות לא נחשב הנאה בגוף החפץ, ולכך אפילו השואל משכירו לא חשיב שואל (ונתחייב) [להתחייב] באונסין. ועוד, דהא יכול להשכירו לאחר בתוך ימי שאלה במקום דלא שייך גביה אין השואל רשאי להשאל, כגון שילמוד בביתו דלא שייך שיבריחם או לאחד מבני ביתו כמבואר שם [סימן שמ"ה בהג"ה].

(וע"ע משובב נתיבות כאן).

נתיבות המשפט באורים סימן עב ס"ק יז

לכן נראה דודאי שואל ספר חייב באונסין, דכשנעשה שואל דהיינו במשיכת חפץ לידו כבר נעשה המצוה ונתחייב שוב המשאל בפרוטה דרב יוסף. ועוד, דהא אין השואל נותן לו שכר, רק הוא נותן שכר לעצמו שעושה מצוה בשלו.

רק כונת הר"ן היא דוקא בנתן לו משכון, כיון דע"י השאלה נתן לו משכון ומחמת השיטוח וניעור של המשכון פטור מפרוטה דרב יוסף, והוי כנותן לו שכר במה שנותן משכון שלו לידו והוי כמקבל שכר מהשואל.

משא"כ בשאר שואל חפץ על משכון לא שייך פרוטה דרב יוסף בשעת שיטוח וניעור, כיון דשאלת חפץ לאו מצוה רק שאלת ספר כמ"ש הר"ן שם, וכבר כתבתי [לעיל סק"ז] דפרוטה דרב יוסף לא שייך רק כשהתחלת החיוב שנתחייב בשיטוח וניעור היתה ע"י מצות רחמנא (=כגון המצות הלואה שתורה ציותה להלוות אז נאמר הפטור של פרוטה דרב יוסף. כן נראה לי בכונת הר"ן).

ומ"מ נראה במי ששאל חפץ לצורך הצלת דליקה, דהוי כהצלת נפשות דהא מחללין עליה שבת, וכן בשאר שואל כלי לצורך הצלת נפשות, שפטור, כמבואר בסנהדרין פרק (זה בורר) [בן סורר ע"ד ע"א] דרודף שרדף אחר רודף ושיבר כלים דפטור.

אור שמח הלכות שאלה ופקדון פרק א הלכה א

אמנם נראה לי דלא כוון לזה רבינו נסים... ועל כרחין דאימת אמר לזה הר"ן דוקא בנידון ידיה, שהשאל ספר ונתן משכון, ע"ז אמר דהוי ממש כמלוה על המשכון, דבנכסי חבירו מבריה ארי מנכסיו הוא (=במצעות נכסי חבירו- והיינו המשכון הוא מבריה מעליו את העני, וא"כ מרוויח בזכות נכסי חבירו ולכן אין כל ההנאה של השואל והשואל אינו חייב באונס) , ושומר שכר הוי, כן הכא אין כל הנאה שלו, אבל משאל ספר בלא משכון ודאי הוה רק מבריה ארי, ולא חשיבא שכר, יעוין בשו"ע (חוי"מ) סימן שמ"ב...כן נ"ל ברור דמשאל ספר חייב באונסין... משא"כ במקבל משכון, דבזה קא עביד מצוה, שנוטל משכון כדי להלוות או כדי להשאלו, נמצא דהוא מבריה ארי מעצמו עם נכסי חבירו, דנטילת המשכון איהו קא עביד....

שו"ת יביע אומר חלק ב - חושן משפט סימן ז

הן אמת שיש להעיר לפ"ז ע"ד הר"ן הנ"ל, דא"כ הרי כל שומר חנם עושה מצות גמ"ח בשמירתו, ויחשב לשומר שכר, הואיל ויש לו הנאת פרוטה דר"י.... וה"נ ש"ח א"צ לשטוח הכלים שקיבל לפקדון. (אא"כ הלכו בעליו למדה"י) משי"ה לא חשיב כש"ש. (וה"נ משאל). ברם ז"א. דמה נעשה בהפקידו בהמה דבעי לאפוקה ולעיולה. (ב"מ לג:). לכן היה נ"ל סיוע מכאן למ"ש הנתיבות (סי' עב ס"ק יט) דגבאי צדקה לא הוי ש"ש משום פרוטה דר"י, כיון שיכול לקבל שכר ע"ז. וראיה מב"מ (נח) השוכר את הפועל לשמור את הפרה אם אין נותנים לו שכר שבת הוי שומר חנם, ולא אמרינן דליהוי כש"ש משום פרוטה דר"י. וה"ט משום שאין עליו מ"ע ויכול ליקח שכר. ול"ד לשומר אבידה וכיו"ב. ע"ש. וה"נ שומר חנם, וכן המשאל ספר, יכולים ליקח שכר. וזה שלא כהר"ן....

(ז) וראיתי להגאון קצות החושן (סי' עב ס"ק לד) שהביא דברי הר"ן בתשו' הנ"ל, והוסיף עוד טעם לפטור, משום שהשואל ספר אינו בדין שואל, דהא מצות לא ליהנות ניתנו...